Kung Valdemar och Storsudret.

Av professor *NILS LITHBERG.*

"Gårdarna äro brända, sörjande störtar folket, det ligger fallet för svärd", så lyder översättningen på en inskrift å triumfbågens södra sida i Fide kyrka. Den latinska originaltexten är en vers så lydande: "Aedes succense gens cæsa dolens ruit ense". De bokstäver i denna vers som hava talvärde såsom latinska siffror äro DDCCCLVVI, omskrivet till årtal blir detta MCCCLXI, d. v. s. 1361. Inskriften bildar devisen över Valdemarsårets olyckor.

Med härsmakt hade Danmarks konung Valdemar IV kommit till Gotland omkr. 20 juli 1361. Tisdagen den 27 juli stod det avgörande slaget vid Visby där 1,800 gutniska bönder stupade. Staden gav sig åt erövraren, som den 4 augusti bekräftade dess privilegier och den 28 åter avseglade till Danmark.

Kring de knappa upplysningar, urkunderna lämna, har saga och dikt spunnit en väv av tilldragelser, spejarfärder, förbund med trollgummor, förräderi, kärleksäventyr, däribland verkliga händelser icke kunna skiljas från de diktade. Mest kända äro berättelserna om den rike Nils Guldsmed i Visby och om kung Valdemar och Unghansens dotter i Öja. Berättelserna härom återfinnas redan i Strelows år 1633 utgivna gotländska krönika. Mellan Valdemarståget och den tid, då Strelow författade sin krönika, ligger något mer än 250 år. Ännu i dag, efter 200 år, äro sägner i Östergarn och Kräklingbo gängse från ryssplundringarna 1717. Det ligger ingenting orimligt i att bakom Strelows berättelser från Valdemarsdagarna faktiska händelser ligga till grund. Och ännu i dag äro talrika sägner om Valdemar i svang på sydligaste Gotland.

Kring två punkter förtäta sig Valdemarssägnerna, kring Visby och Storsudret, och från två platser på ön, från Korsbetningen och från Fide kyrka, ha vi inskrifter, som bevara minnen från 1361 års händelser. Det kan med dessa fakta för ögonen knappast råda tvivel om att Valdemar efter intagandet av Visby låtit företaga en särskild expedition till sydligaste delen av ön.

Men om så är, vilket intresse kan för den danske konungen ha varit det drivande för ett dylikt extra strövtåg. Någon betydelse för Valdemars Östersjöpolitik kan Storsudret icke ha haft. Det återstår då intet annat antagande än att tillmäta denna bygd en ekonomisk särställning framom andra delar av den gotländska landsbygden.

Söker jag efter den faktor, på vilken för Storsudret mera betydande rikedomar kunnat uppbyggas, tror jag mig ha funnit den i sandstenen. Numera produceras inom sandstensbrotten härute nästan enbart slipsten. Ännu för någon mansålder sedan företedde produkterna en något rikare omväxling; då tillverkades även bord, stenhoar m. m. och framför allt spiselomfattningar. Öppna spisar med infattning av sandsten, alltid — ända fram emot 1800-talets mitt — med åtminstone någon ansats till konstnärlig utsmyckning, finnas över hela Gotland. De ha ej såsom råa block förts upp i landet utan de hava färdighuggits på platsen, då endast ortens eget folk kunde handtera mejsel och klubba. De äro att anse som produkter av en sydgutnisk hemslöjd.

Gå vi längre tillbaka — till 1600-talets slut — finna vi i våra kyrkor ett ansenligt antal altartavlor och dopfunter, även ledes av sandsten. De äro oftast mycket tafatt gjorda och med undantag av en eller annan dopfunt höja de sig icke över allmogekonstens nivå. Men gripa vi ännu något bakåt: tiden till 1630—1640-talen, då kunna vi verkligen tala om en sydgutnisk sandstenskonst. Altartavlor i Hogrän, Fröjel, Öja m. fl. st., minnestavlor och gravstenar, praktfulla spiselomfattningar, sådana som i Burmeisterska huset i Visby och andra liknande, t. o. m. arkitektur såsom porten vid Ryska gatan i Visby och den för länge sedan förstörda portalomfattningen å Öja prästgård äro exponenter för ett icke föraktligt sydgutniskt bildhuggeri vid denna tid. Redan från slutet av 1500-talet hava vi privilegier utfärdade av danska konungar på sandstensbrotten vid Burgsvik och på kartor från 1600-talets mitt är stenhuggeriet därstädes beteknat som en hel stad med tinnar och spiror. — Det första dokument, vi äga om stenindustri härute, är en Sifrid från Öja eller Vamlingbo, som år 1361 sålde sten till Rostock.

Så långt urkunderna.

Nu kan man emellertid genom produkterna själva nå betydligt längre tillbaka i tiden och därvid föras vi in i ett konstnärligt sammanhang, som varit av betydelse för hela norra Europa.

Från 1100-talets början ha vi i Etelhem en dopfunt som tillverkats av en stenhuggare med det typiska gotländska namnet Hegvald. Vi äga flere konstverk av hans hand eller utgången ur den konstnärskrets, han tillhörde. Det är ett vimmel av figurer, delvis påminnande oss om vikingatidens bildkonst, men innehållet är kristet. Ett halft århundrade senare träffa vi en annan funt med en lång inskrift på förgutniskt språk och tillverkad av en gotländsk bildhuggare Sigraf eller Sigraif. Dessa båda funter äro de enda i den stora samling av gotländska dopfunter från 1100-talet som äro signerade. Samtliga dessa funter äro av sandsten, de äro spridda över hela Gotland och dessutom långt utom ons gränser, över hela Sverige ner till Danmark och norra Tyskland. Lika visst som de utanför ons gränser anträffade funterna icke såsom råhuggna block utförts och därefter av en gotländsk bildhuggare erhållit sin utsmyckning, lika säkert få vi anse att detta icke heller var fallet för de exempelvis på norra Gotland anträffade funterna. De ha färdighuggrits på platsen nere i Storsudret. Hegvald och Sigraf, stenmästare, som numera tillhöra Europas konsthistoria, ha haft sitt hemvist i Hoburgs ting och där ligger sätet för de övriga icke till namnet kända stenmästarne från Gotlands 1100-tal.

Men av dessa är det som hela den gotländska bildhuggarkonsten från medeltiden grundlägges. Den förändras av senare tiders stilar, man vill ge uttryck åt nya tankar och nya skönhetsvärden, men som en röd tråd genom hela utvecklingen går ett specifikt gotländskt skaplynne så starkt präglat, att var helst i världen ett gotländskt konstminne anträffas, en kännare genast säger: "detta har en gotländsk bildhuggare gjort".

Den homogenitet, den gotländska bildhuggarkonsten genom hela sin utveckling företer, erhåller sin bästa förklaring om vi tänka oss den knuten till ett fåtal konstnärsslägter eller konstnärskretsar och jag tvekar icke att anse deras hemort vara just Storsudret, den trakt där öns första bildhuggarkonst föddes. Därigenom erhålla vi också förklaringen till det gåtfulla plötsliga upphörandet av den gotländska medeltidskonsten. Vore den en hela folkets tillhörighet, skulle vi ha väntat oss ständigt nya rotskott från den gamla stammen, men efter 1300-talets slut spana vi förgäves efter en rikare konstnärlig verksamhet på ön. — 1400-talets sandstenshuggare äro troligen inflyttade.

*

Kring två poler rör sig Gotlands medeltida stormaktsställning i Östersjön: å ena sidan ön såsom medelpunkt för den kyrkliga konsten, å andra sidan Gotland och sedermera Visby såsom medelpunkt för Hansaförbundet. Visbys makt inom Hansan hade ännu vid 1300-talets mitt icke helt upphört. Medelpunkten för bildhuggarkonsten låg sedan kristendomens införande på Storsudret. Men konstnärlig utövning skapar kulturell överlägsenhet även på andra områden, och för Gotlands vidkommande betydde exporten av sten och av konstverk även en stor inkomstkälla; det fanns också rikedomar här nere.

Det är på två punkter, Valdemar riktar sitt anfall 1361: Visby o. Storsudret. Det är kärnpunkterna i Gotlands supremati över haven, dess politiska makt och dess kulturella storvälde, han på så vis träffar, och kring de två punkterna lågo också Gotlands rikedomar mantlade. Sammanhålla vi, vad historia och saga bragt till vår tid om Valdemarsårets händelser med vad vi tro oss veta om det samtida kulturella tillståndet på ön och de drivkrafter, som lett den kulturella utvecklingen sedan århundraden, då blir det oss på en gång klart v a r f ö r Valdemar Atterdag företog ett särskilt krigståg till Storsudret och a t t han gjorde det.

Upp och ner.

Det hände sig å ångf. Klintehamn i Kalmarsund i onsdags. Klinteham. hade oförtänkt fått taga "Hansas" dagtur till Kalmar, och restauratrisen med betjäning hade inte haft stor beredelsetid för färden. I Kalmarsund skulle middagen serveras i den heta matsalen förut, och det gick sakta och var pyttefrestande. En "andans man" från Gotland hade bevekande slösat sin välvilighet för servering å däck, där en och annan vindfläkt gjorde vistelsen dragtig, men förgäves. Till sist utbrast han: "Tar jag det nere, så får jag inte ner det, och tar jag det inte uppe, så får jag upp det. Men får jag det inte nere, så får jag ner det, och får jag det uppe, så får jag inte upp det." Det vart stor munterhet bland "tillhörarna", och restauratrisen lät beveka sig — han fick det uppe och det stannade nere, skrives till Gotlänningen.

Om fredsidealismens skröplighet har Karlstads-Tidningen (l) några bittra ord att säga sina vänner norrmännen — det folket som fick motta en världsutmärkelse för upprepade försäkringar om sitt fredsnit:

> När Nobel instiftade sina stora pris för naturforskning, litteratur och fred, anförtrodde han åt Sverige, såsom den hederligaste nation han lärt känna, att utdela dessa pris så när som på ett: fredsprimet — det fick Norges storting förtroendet och anvaret att utdela. Det är länge sedan nu. Men i dessa dagar har Europas sålunda särskilt fredspremierade folkrepresentation dragit den allmänna uppmärksamheten på sig genom sin vägran att bifalla — en fredes- och skiljedomstraktat med sin granstat Danmark. Och anledningen? Alldeles som den italienska chauvinismen förut visat på vissa "irredenta" landsdelar under främmande herravälde, så har den norska chauvinismen kastat sina ögon på Färöarna, Island och Grönland, och funnit att de böra tillhöra inte längre Danmark,